

Jallikus-behatoló mintája uralja, míg a lányokét a vonzó külső, és az „anyai” viselkedés befogadó mintái.

A lelkiismeret azonban mindörökre megosztja a gyermek belső világát; egy belső hangot hív életre, az önmegfigyelés, önirányítás és önbüntetés hangját. Az ebben a szakaszban fenyegető elidegenedés tehát a szándékolt, elkövetett vagy pusztán elképzelt dolgok miatt átélt *bűntudat* érzése. Az anya kegyeiért folyó versengésben a fiúgyermekben „ödipális” érzések ébrednek, s egyre erősebb félelem uralkodik el rajta, hogy szexuális fantáziái büntetéseként neki szerve megsérülhet.

A gyermeki bűntudat a *kezdeményezés* és az elfojtás (vagy *gátlás*) konfliktusához vezet. A fennmaradó konfliktus a felnőtt pszichopatológiában a hisztériás tagadás, általános gátlás és szexuális impotencia alakját ölti, vagy túlkompenzáló exhibicionizmusban, illetve pszichopata ágálásban (acting out) fejeződik ki.

A kezdeményezés szónak sok tekintetben jellegzetes amerikai vagy „vállalkozói” jelentésárnyalata van. Az embernek azonban szüksége van a kezdeményezés érzésére mindenhez, amit csinál vagy elsajátít, a gyümölcsbetakarítástól kezdve az üzleti vállalkozásig, vagy épp a könyvek tanulmányozásáig.

A játék korának alapvető szereplője a család, amely türelmes *példamutatással* arra is megtanítja a gyermeket, hol ér véget a játék, s hol kezdődik a visszavonhatatlan szándék. Egyedül ez a családi példamutatás teszi lehetővé a gyermek számára, hogy bűntudatos érzéseit erős (de nem túl szigorú) lelkiismeretével integrálja, egyedül ez teszi közös valóságként hitelessé a nyelv megnyilatkozásait. A fejlődés „ödipális” szakasza tehát nemcsak a megengedhető dolgok horizontját szűkítő *morális érzék* kibontakozásához vezet, hanem egyúttal utat nyit a lehetséges és elérhető dolgok világához is, amely a gyermeki álmodozás számára vonzóvá teszi a kulturális és technológiai *célok*at. A társadalmi intézmények által a gyermeki cselekvés elé tárt erkölcsi világkép olyan ideális felnőttek példájában testesül meg, akik eléggé vonzóak ahhoz, hogy a képcskönyvek és tündérmesék hőseinek helyébe léphessenek.

Mivel minden ember játszó kisgyerekként kezdi fejlődését, még a legmagasztosabb felnőtt célokban is föllelhetjük a gyermeki játéktevékenység és szerepjátékok eredeti céljainak maradványait. Ezeket vetíti a felnőtt egy tágasabb és tökéletesebb történelmi jövőbe, ezeket önti *drámai formába* uniformizált játékostársakkal a szertartásos jelen rituális szabályai szerint folyó tevékenységeiben. Eképpen az ember – egy fölötte álló hatalomnak alávetve magát – egyrészt szentesíti az agresszív kezdeményezést, másrészt csillapítja ebből származó bűntudatát.

A céltudatos szándék tehát az a bátorság, amelynek révén nagyra értékelt és elérhető céljainkkal szembe merünk nézni, és törekedünk az elérésükre, s mindeközben nem bénít meg bennünket a bűntudat és a büntetéstől való félelem.

Az iskoláskor (teljesítmény vagy alacsonyabbrendűség – a kompetencia)

Mielőtt a gyermek (aki lelkileg ekkorra már egy kicsiny szülő) biológiailag is készen állna arra, hogy szülő lehessen, még ki kell próbálnia a dolgozó és a gondoskodó szerepét. A nemi érés folyamatát a *latencia* egy időre felfüggeszti. A gyermek kifejleszti magában az iparkodás érzékét (*sense of industriousness*), azaz megismerkedik kultúrája eszközvilágával, s képessé válik arra, hogy a játék szeszélyeit fokozatosan kiszorító produktív társadalmi helyzet, az iskola buzgó, elmélyült szereplője legyen. Minden kultúra ellátja az instrukciók valamilyen rendszerezett készletével az ilyen életkorú gyerekeket, akik emellett roppant fogékonyan tanulnak a náluk idősebb gyerekektől is.

E szakasz veszélye az *elégtelenség érzése*. Ha készségeinek színvonala vagy előnytelen társas helyzete elkészeríti a gyermeket, ez elveheti kedvét a további tanulástól, és az ödipális helyzet reménytelen versengéséhez való regresszív visszacsúszását eredményezheti. A fejlődésnek ez az a korszaka, amikor a tágabb társadalom jelentőssé válik a gyermek számára, mivel olyan szerepek eljátszására nyújt lehetőséget, melyek felkészítik felnőtt életének valóságos technológiai és gazdasági tevékenységeire. Ekkor ébredhet rá azonban arra is, hogy bőrszíne vagy családjának társadalmi háttere erősebb befolyással van tanulóként kivívott értékére, mint saját tanulási vágya és igyekezete. Ez a felismerés súlyosbíthatja általános emberi hajlandóságát arra, hogy önmagát *alacsonyabbrendűnek* tekintse, s ez végzetes hatással lehet jellemfejlődésére.

Számolnunk kell azonban egy másfajta veszéllyel is. Ez a veszély a túlságosan megfelelni vágyó gyermeket fenyegeti, akinek szemében az értékesség egyetlen kritériuma a kemény munka, s aki túl könnyen áldozza fel gyermeki képzeletét és játékosságát. Könnyen alávetetheti magát annak, amit Marx „szakmai idiotizmusnak” nevezett, azaz a technológia és az ahhoz tartozó uralkodó szereptipológia rabjává válhat.

Társadalmi szempontból ez a fejlődés egyik legsorsdöntőbb szakasza. A gyermeket arra készíti fel, hogy együttműködő kortársai és az őt nevelő felnőttek segítségével hierarchikusan rendezett tanulási tapasztalatok során haladjon végig. Mivel az iparkodás magában foglalja azt a képességet is, hogy az ember mások mellett és másokkal együtt állítson elő dolgokat, ebben az életkorban alakul ki a gyermek első elképzelése a munkamegosztásról és az általa kínált eltérő lehetőségekről, más szóval az adott kultúra *technológiai ethoszáról*. Az iskolának tehát jelentésteli módon kell közvetítenie az uralkodó technológia szempontjából alapvető kulturális gondolkodási mintákat és eljárásokat.

A *kompetencia* a jártasság és az intelligencia szabad gyakorlása komoly feladathelyzetekben, melyet nem bénít a gyermeki alacsonyabbrendűség érzése. Ez a kultúra valamely területén betöltött együttműködő részvétel alapja.

A serdülőkor (identitás vagy identitáskonfúzió – a hűség)

A jártasságok és eszközök világával való első szilárd kapcsolat kialakulásával és a pubertás beköszöntével nagyjából véget is ér a gyermekkor. A pubertás belső változásainak forradalmával és a számukra még mindig felfoghatatlan felnőtt

feladatokkal szembesülni kénytelen sebesen növekvő ifjak elsősorban szociális identitásuk megszerzésén fáradoznak, s annak eldöntésén, hogyan illeszthető még alakulóban levő tehetségük és szaktudásuk a kultúra által felkínált élet-pályatípusok valamelyikébe.

Az identitás integrációja több, mint pusztán a gyermekkor identifikációs teljesítményeinek összege. Az *identitás* az a mind teljesebb meggyőződés, hogy az egyén önazonosságának és önmaga folyamatosságának a fejlődés elmúlt évei során elért bizonyossága egybecseng azzal az azonossággal és folyamatossággal, amit ő mások számára jelent. Ezt az identitásérzést támaszthatja alá az elérhető karrier és életmód lehetőségének ígérete.

A serdülők kényszeres önkorlátozással váltakozó regresszív, mégis erőt sugárzó impulzivitása jól ismert jelenség. Am mindebben felfedezhetjük azt az ideológiai színezetű törekvést, amely a belső koherencia és egy tartós értékrend megelégsére irányul. E keresés elsődleges tárgya a *hűség* „az az erő, amely lehetővé teszi, hogy az ifjú személyes képességeit (ide értve erotikus életerejét és ennek szublimációit is) olyan környezetben valósítsa meg, amely lehetőséget ad arra, hogy önmagához és a neki fontos többi emberhez egyaránt őszinte lehessen. „Szerелеembe esni” sem más ebben az életkorban, mint ifjonti próbálkozás eljutni egy olyan önmeghatározáshoz, melyben a serdülő megújult pillantást vethet magára egy idealizált és erotizált társ tükrében.

A társas anomáliák okozta akut alkalmazkodási problémák patológiás regresszióhoz vezethetnek a fejlődésnek ebben a szakaszában. A *szerepkonfúzió* és a kötődés utáni reménytelen vágyakozás együttjárása nemritkán borderline pszichotikus epizódokba³ torkollik.

Ugyanakkor a zömében regresszív eredetű bizonytalansági érzés leküzdésében a serdülők időről időre egymás segítségére sietnek olyan klikkeket alakítva, melyekben önmaguk és eszményeik sztereotíp képmása mellett „el-lenségeik” nem kevésbé sztereotíp képét is megalkotják. Gyakran kegyetlen, klánszellemről tanúskodó akciókat intéznek azok ellen, akik „másfélék”. Ha elutasításuk teljes hevét a társadalomra irányítják, ez átmenetileg, vagy akár tartósan is, a bűnözés útjára terelheti őket.

Az egymást követő nemzedékek szűrőjén áthaladó társadalmak vérkeringését felpezsdíti az ifjúság életereje. A serdülőkor ebből a szempontból a társadalmi evolúció megújító ereje, mivel lojalitását és energiáit egyaránt hajlandó az általa hitelesnek érzett társadalmi működések megőrzésének és a jelentőségüket vesztett, megújulásra képtelen részek forradalmi átalakításának szentelni.

A serdülés azokban a legkevésbé „viharos”, akik tehetségüknek és felkészültségüknek köszönhetően képesek alkalmazkodni a technológiai fejlődés produktív irányzataihoz. A társadalmilag nyugtalan korszakok ifjúságának

3. Abban a feladathelyzetben, amikor egy fiatalnak meg kell találnia helyét és szerepét a társadalmi szerepviszonyok között, nemcsak hiteles modellekre, hanem érzelmi támogatásra is szüksége van. Ha nincsenek kapaszkodói, ha nincsenek körülötte támogatást nyújtó személyek, akkor meglévő kapcsolatait fantáziája félelmetes üldözőkké vagy tökéletes védelmezőkké alakítja át. Az előlük való menekülés vagy a nekik való megfelelés vágya olyan szerepekbe sodorja, melyek nem rá, hanem irreális vágyaira és szorongásaira szabottak. Ez elvezethet oda, hogy valóságérzéke olyan súlyosan károsodik, ami átmenetileg a pszichotikus állapot határára juttatja. (A fordító)

tudata *ideologikus*, az eszmék inspiráló egységesítésére törekszik. A fiataloknak egyaránt szükségük van arra, hogy kortársaiktól megerősítést kapjanak, és arra, hogy megerősíthessék azt a tanításokban, hitvallásokban és ideológiákban kifejeződő ígéretet, hogy az irányítás előbb-utóbb a legjobbak kezébe kerül, s ez a legjobbat hozza majd ki az emberekből. Egy társadalom ideológiai gyengesége ezzel szemben vérszegény utópiákban és tömeges identitáskonfúzióban fejeződik ki.

A *hűség* tehát a szabadon vállalt lojalitás fenntartása az értékrendszerek kétségtelen ellentmondásosságának ellenére. Ez az identitás alappillére, az ideológiák és „életmódok” ennek a lojalitásérzésnek az ösztönzését és megerősítését szolgálják.

A fiatal felnőttkor (intimitás vagy izoláció – a szerelem)

Az identitás konszolidációja lehetővé teszi azt a fajta önfeladást, melyet a bensőséges barátság, a szenvedélyes szexuális együttlét vagy az ösztönző kapcsolat megkíván. A fiatal felnőtt készen áll az *intimitás* és a *szolidaritás* érzéseire, azaz képes elkötelezett társas és párkapcsolatokra, még ha ezek a kapcsolatok jelentős áldozatokat és kompromisszumokat követelnek is tőle. A serdülőkor ideológiai meggyőződésének és a gyermekkor morális kötelességérzésének további differenciálódása révén kifejlődik az etikai érzék.

Az ember ebben az életszakaszban éri el valódi nemi érettségét. A szexuális élet korábbi formáinak zöme inkább az identitás érzésének megerősítésére hivatott. Egyes beszámolók szerint, amikor Freudot megkérdezték, mi az érett személyiség kritériuma, így válaszolt: „*Lieben und Arbeiten*”, azaz szeretni és dolgozni, s ebben a meghatározásban mindhárom szó egyformán hangsúlyos.

Egyedül ebben a szakaszban valósul meg a nemek közti különbségek teljes polarizációja egy közös életstíluson belül. Míg a korábbi fejlődési szakaszok során megalapozott életerők a két nemet hozzásegítették ahhoz, hogy a képességek és értékek terén mindinkább közeledjenek egymáshoz, megalapozva ezzel kommunikációjuk és együttműködésük tökéletesedését, a jelenlegi életszakaszban a nemek alapvető eltérései válnak fontossá a szerelmi élet és a nemzés szempontjából. A nemeknek tehát először hasonlítaniuk kell tudatukban, nyelvükben és etikájukban ahhoz, hogy érett korokban különbözők legyenek. Ez azonban szükségszerűen ambivalenciákat von maga után.

E szakasz veszélye a *szociális elszigetelődés* lehetősége, vagyis az intimitásra kötelező kapcsolatok elkerülése. A pszichopatológiai mélységű izoláció olyan súlyos, gyakran infantilis fixációk és tartós éretlenség talaján kifejlődő karakterproblémákhoz vezethet, melyek fennállása esetén „dolgozni és szeretni” lehetetlen.

Az emberben az erotikus vonzalmon kívül a *kölcsönös szeretet képessége* is kifejlődik, amelyet egy új, *együttes identitás* megszerzésének szolgálatába állít. A szeretet a biztosítéka annak a nehezen szavakba önthető, mégis mindent átható kulturális és személyes stílusnak, melynek ereje „életmóddá” egyesíti a *versengés* és *együttműködés*, a nemzés és alkotás kapcsolati formáit. A megoldásra váró feladat az, hogyan képes az ember egy új, felnőtt nemzedék tagjaként